

ارزیابی شاخص های الگوی مصرف و ارائه خدمات در

کمیته امداد امام خمینی (ره) استان کردستان

محمد امین شریفی^۱ - علی اکبر بسطامی^۲

چکیده:

اصلاح و برخورداری از یک الگوی مصرف در تمام ابعاد جامعه ضرورتی است که حرکت به سمت آن با هدف استفاده بهینه از منابع کشور مورد توجه جدی و تأکید مقام معظم رهبری قرار گرفت. از سوی دیگر مبانی نظری الگوی مصرف در مکتب اسلام بیش از هر جای دیگر مورد توجه بوده است. کمیته امداد حضرت امام خمینی (ره) به عنوان یکی از نهادهای بزرگ

۱- کارشناس ارشد توسعه

۲- کارشناس ارشد مدیریت

عمومی و البته غیردولتی علاوه بر بعد سازمانی، مطابق اساسنامه خود، برنامه‌ها و روش‌های مناسبی برای رفع محرومیت‌های نیازمندان ارائه خواهد کرد و بدون شک امکان هدایت الگوی مصرف در بین نزدیک به پنج میلیون نفر تحت پوشش را نیز دارد. این مقاله درصدد بررسی تأثیر برنامه‌ها و فعالیت‌های معطوف به اصلاح الگوی مصرف در کمیته امداد امام خمینی (ره) استان کردستان است. با این هدف تغییرات مصرف انرژی، شاخص بهره‌وری نیروی انسانی، شاخص نسبت هزینه‌های تشکیلاتی به حجم خدمات، مدت زمان رسیدگی و اقدام به درخواست‌های مددجویی و نامه‌های اداری در ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۸ مورد بررسی قرار گرفت. نتایج نشان داد که مصرف برق، گاز، گازوئیل و بنزین کاهش و مصرف آب افزایش پیدا کرده است. در بخش زمان رسیدگی و اقدام به درخواست‌های مددجویی و گردش نامه‌های اداری کاهش چشم‌گیری اتفاق افتاده است. شاخص بهره‌وری نیروی انسانی به تبع افزایش حجم خدمات و ثابت بودن تعداد نیروی کار به لحاظ کمی افزایش نشان می‌دهد. همین‌طور شاخص هزینه‌های اداری عملیاتی نسبت به حجم خدمات افزایش پیدا کرده است. در پایان مطابق نتایج به دست آمده پیشنهادهای اجرایی و سیاستی مربوط ارائه می‌شود.

واژه‌های کلیدی: الگوی مصرف، شاخص‌های ارزیابی الگوی مصرف و خدمات

مقدمه و تبیین مسئله:

در آستانه ورود به سال جدید، مقام معظم رهبری در پیام نوروزی و در مراسم سخنرانی خویش در صحن مرقد مطهر امام هشتم (سلام الله علیه) به آحاد مردم و مسئولان توصیه فرمودند که به سمت اصلاح الگوی مصرف حرکت کنند و این مسئله را به صورت یک فریضه و دستورالعمل و به عنوان یک امر مهم و حیاتی برای کشور مدنظر قرار دهند. رهبر انقلاب تأکید فرمودند که از منابع کشور باید به بهترین وجه استفاده کنیم. به طور کلی سبد نهاده‌های مصرفی در تولید کالا و خدمات و سبد مصرفی خانوارهای ما از نظر ترکیب و نوع کاربرد دچار اختلال است. بهره‌وری در این سبدها بسیار پایین است. هم عوامل تولیدکننده و هم عوامل مصرف‌کننده یعنی خانوارها که در ادبیات اقتصاد نیز از آنها به عنوان یک بنگاه ویژه تولیدکننده یاد می‌شود از نهاده‌های خود به خوبی استفاده نمی‌کنند. اقتصاددانان در یک توافق نسبی شناسایی نیازهای واقعی و رعایت اعتدال و صرفه‌جویی در بهره‌برداری از امکانات را الگوی مصرف بیان می‌کنند. مصرف در یک جامعه، نقشی مهم در تعیین نوع، میزان و شکل تولید و توزیع دارد و از سوی دیگر، خود متأثر از نوع و میزان تولید است. بنابراین مناسب است نکاتی درباره ضرورت اتخاذ الگوی صحیح مصرف مطرح گردد. (شیخی، ۱۳۸۸).

۱- اگر وضعیت جامعه به گونه‌ای باشد که فرد را به سمت مصرف هر چه بیش‌تر سوق دهد، بخش اعظم منابع درآمدی جامعه به مصرف اختصاص می‌یابد و روشن است که در چنین وضعیتی از میزان پس‌انداز کل کاسته و زمینه مناسب برای سرمایه‌گذاری فراهم نمی‌گردد. این مسئله کاهش تولید و فقر اجتماعی را به دنبال آورده و ضعف اقتصادی نیز زمینه فقر فرهنگی و انحطاط اجتماعی را فراهم می‌نماید، و این امور در مجموع، آسیب‌پذیری جامعه را در برابر قدرت‌های سلطه‌گر افزایش می‌دهد و استقلال سیاسی کشور را تهدید خواهد کرد. چنان که تأمین نیازهای روبه‌افزایش جامعه از راه واردات انجام گیرد، تأمین ارز مورد نیاز برای خرید از بازار جهانی، روند وابستگی را تشویق خواهد کرد.

۲- در هیچ جامعه‌ای فراوانی مطلق وجود ندارد و عوامل تولید با محدودیت و کمیابی مواجه می‌باشند. الگوی مصرف حاکم بر جامعه می‌تواند به تخصیص بهینه منابع و نحوه به کارگیری عوامل تولید کمک کند. به گونه‌ای که دربرگیرنده نیازهای ضروری و اساسی باشد و با اولویت بندی و تشخیص میزان اهمیت هر یک، زمینه لازم را برای استفاده منطقی از امکانات فراهم آورد. بنابراین با توجه به این که از یک سو، امکانات و توانمندی های جامعه در هر مقطع زمانی با محدودیت‌هایی مواجهند و از سوی دیگر، میزان نیاز به سبب رشد جمعیت همواره در حال افزایش است، چنین وضعیتی لزوماً افزایش تولید را می‌طلبد که در صورت عدم تحقق آن، تولید ناچیز کالاها و خدمات بین جمعیت زیاد تقسیم می‌گردد و این روند نتیجه‌ای جز افزایش فقر و محرومیت به دنبال نخواهد داشت.

۳- در صورتی که کشوری درآمدهای حاصل از صادرات و فروش نفت را در اختیار داشته باشد، الگوی مصرف در آن کشور باید زمینه لازم را برای هدایت اقتصاد به سمتی فراهم آورد که هنگام کاهش یا قطع این درآمدها، بتواند اقتصاد جامعه را خوب اداره کند، در غیر این صورت، وابستگی و در نتیجه آسیب‌پذیری جامعه همواره افزایش می‌یابد و ممکن است به سرنوشت کشورهای هم‌چون آرژانتین مبتلا گردد. این کشور قریب به ۱۳۰ میلیارد دلار بدهی خارجی و ۱۵۰ میلیارد دلار بدهی داخلی دارد. بررسی موضوع نشان می‌دهد که نداشتن الگوی صحیح در تولید و مصرف، نقشی اساسی داشته است. اتخاذ الگوی صحیح و منطقی در مصرف، آثار فردی و اجتماعی فراوانی به دنبال دارد، زیرا در سطح کلان، تا امکانات یک جامعه با نیازها و خواست‌های افراد آن جامعه منطبق نگردد، و همچنین در سطح فردی بدون اجتناب از مصارف غیرضروری و تجملی و تقدیر معیشت- به معنای متوازن نمودن درآمدها و هزینه‌ها- آرامش روحی و روانی، که شرط اصلی رفاه مادی است، به وجود نمی‌آید.

شواهد تجربی و مبانی نظری بیانگر آن است که دو عامل اساسی در نحوه مصرف کالا و

خدمات تأثیر اساسی دارد (صدقی نیا، ۱۳۷۸).

اول مؤلفه‌های کلان و خرد اقتصاد جامعه و دوم فرهنگ مصرف آن جامعه می باشد، که در این رابطه دو یافته به دست آمده است: ۱- بین الگوی مصرف هر کالایی در جامعه (فرهنگ مصرف) و مؤلفه‌های اقتصادی آن کالا رابطه دو سویه وجود دارد. ۲- عملکرد سیاست‌گذاران و مسئولان اقتصاد کشور همیشه شکل‌دهنده یک طرف رابطه دوسویه است. از سوی دیگر رفتار دولت در یک تعبیر عام (حاکمیت) و همین‌طور نهادهای عمومی جامعه تأثیر تعیین‌کننده‌ای در هر دو عامل دارد.

بنابراین برای طراحی یک الگوی مصرف صحیح برای هر کالا یا خدمت، نخست حاکمیت جامعه که خود طراح این الگوی مصرف است، باید به سراغ اصلاح ساختارها و فعالیت‌های اقتصادی کالای مورد نظر باشد. از زاویه همین دیدگاه گفته می‌شود که لازم است دولت یکی از زیرساخت‌های اساسی اصلاح الگوی مصرف در جامعه را اصلاح کند و آن اصلاح نظام توزیع درآمدها است. (سبحانی، ۱۳۸۸)

ساختارها و فعالیت‌های اقتصادی همگی در حوزه فعالیت حاکمیت و نهادهای جامعه بوده و پیش‌نیاز طراحی الگوی مصرف منطقی هر کالایی است. بدیهی است اگر این فعالیت‌های اقتصادی توانسته‌اند در شرایط فعلی فرهنگ‌سازی کنند، با اصلاح ساختار اقتصادی نیز می‌توانند باور و ذهنیت جامعه را به مسیری درست رهنمون باشند. به واقع هدف از طراحی الگوی مصرف هم همین است (صدقی نیا، ۱۳۷۸).

کمیته امداد حضرت امام خمینی (ره) نیز به عنوان یکی از نهادهای بزرگ عمومی و البته غیر دولتی شناخته می‌شود که علاوه بر برخورداری از ابعاد اداری و تشکیلاتی، رسالت ارائه برنامه‌ها و روش‌های مناسب برای رفع محرومیت‌های نیازمندان را داشته و بدون شک امکان اجرا و هدایت الگوی مصرف در بین نزدیک به پنج میلیون نفر تحت پوشش را دارد (اساسنامه امداد، ماده ۶ و گزارش عملکرد، ۱۳۸۷). مقاله حاضر درصدد بررسی تغییرات مصرف انرژی، شاخص بهره‌وری نیروی انسانی، شاخص نسبت هزینه‌های تشکیلاتی به حجم خدمات، مدت زمان رسیدگی و اقدام به درخواست‌های مددجویی در کمیته امداد امام خمینی (ره) استان کردستان در ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۸ نسبت به مدت مشابه سال ۱۳۸۷ می‌باشد که در این

دوره برنامه‌ها و راهکارهای اجرایی متعددی در هریک از بخش‌های مذکور عملیاتی است. لذا می‌توان اهداف مقاله را به صورت زیر بیان نمود:

- ۱- بررسی برنامه‌های اصلاح الگوی مصرف و راهکارهای اجرایی اعمال شده
- ۲- بررسی تغییرات مصرف انرژی (آب، برق، گاز، گازوئیل و بنزین) در ساختمان‌های حمایتی
- ۳- بررسی تغییرات شاخص بهره‌وری نیروی انسانی
- ۴- بررسی تغییرات شاخص هزینه‌های اداری- عملیاتی نسبت به حجم خدمات
- ۵- بررسی شاخص مدت رسیدگی و پاسخ به درخواست‌های مددجویی

مبانی نظری:

مصرف در اصطلاح اقتصادی آن در دو گونه خرد و کلان مطرح است. اقتصاد خرد به دنبال بهینه‌یابی رفتار مصرف‌کننده بر اساس حداکثرسازی مطلوبیت او است، اما در نگاه کلان مصرف ملی به عنوان سرجمع مصارف شخصی خانوارها، یکی از عناصر اساسی درآمد ملی و تقاضای کل را تشکیل می‌دهد و نقش آن در مباحث دیگری چون تورم، پس‌انداز ملی و... قابل توجه است. نگاه سوم به مصرف و اصلاح آن، در ارتباط با بهره‌برداری از منابع خدادادی است. این نگاه منحصر به مصرف بخش خصوصی نمی‌شود، بلکه مصرف دولتی را هم شامل شده و علاوه بر آن به گونه‌ای مصارف سرمایه‌گذاری را هم در بر می‌گیرد. اصلاح این نوع مصرف به همراه خود، توسعه پایدار را در پی دارد. هر یک از این نگاه‌ها بحث خود را می‌طلبند و نقش آموزه‌های دینی در آن و تأثیر آن در تحقق اهداف نظام اقتصادی قابل بررسی است. در این سخن کوتاه مصرف شخصی را مورد توجه قرار می‌دهیم (فراهانی فرد، ۱۳۸۸).

الگوی مصرف کالاها و خدمات در جامعه از موضوعاتی است که در مباحث نظری مورد توجه قرار گرفته است. الگوی مصرف برق، آب، سوخت، مسکن، دارو و... مثال‌هایی از کالاهایی هستند که بررسی الگوی مصرف درباره آنها مطرح بوده است. با توجه به اوضاع اقتصادی حاکم بر کشور و لزوم استفاده بهینه از امکانات موجود، تعیین الگوهای برای مصرف کالاها، دارای

اهمیت درخور توجهی است. بدیهی است نوع و ماهیت کالا از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار در تعیین الگوی مصرف هر کالایی است. در واقع، مختصاتی از قبیل علت مصرف کالا، طبقه اجتماعی مصرف‌کننده، منطقه جغرافیایی مصرف‌کننده کالا و حتی ماه‌ها و یا فصلی از سال که این کالا مصرف می‌شود، همگی در تعیین الگوی مصرف کالا دخالت دارند. از سوی دیگر، موضوعاتی مانند چگونگی ورود یا تولید کالا، کیفیت کالای تولید شده، نحوه قیمت‌گذاری کالا، مشمول یارانه بودن کالا و انحصار دولتی و غیردولتی کالا، از عواملی هستند که در تعیین الگوی مصرف کالاها دخالت دارند (صدقی نیا، ۱۳۷۸).

اگر تمام این عوامل را به عنوان عوامل اولیه در نظر بگیریم، باید پذیرفت که برابند این مؤلفه‌ها موجب ایجاد نوعی از فرهنگ مصرف در بین مردم می‌شود، به عبارت دیگر، نوع عملکرد دستگاه‌های اقتصادی به‌طور غیرمستقیم ذائقه مصرف‌کننده را شکل داده، به واقع نوعی از فرهنگ‌سازی رخ می‌دهد. این نگاه به مسئله مصرف کالاها، یکی از نکاتی است که به روشنی می‌تواند رابطه بین فعالیت‌های اقتصادی و باورهای فرهنگی مردم را نشان دهد. یک مثال بارز، تمایل جامعه و به ویژه گروه‌های دارای امکانات مالی بیشتر برای خریداری خودرو خارجی است. خودروهای شخصی دارای کاربرد مشخصی در جامعه هستند که به‌طور عمده نقش انتقال و جابجایی صاحب خودرو را در شهر برعهده دارند. بنابراین، می‌توان گفت که کارکرد یک خودرو داخلی و یک خودرو خارجی در نگاهی کلی یکسان است. ولی متأسفانه شاهد آن هستیم که حتی اگر قیمت خودرو ایرانی خیلی کمتر از خودرو خارجی باشد، باز هم مردم تمایل به خرید خودرو خارجی دارند. این واقعیت ناشی از کیفیت تولید و امکاناتی است که دارند و خودرو خارجی از آن برخوردار است و در خودروهای ایرانی دیده نمی‌شود.

یکی از دستورات دین مبین اسلام دوری از اسراف و تبذیر است. مقام معظم رهبری در مهرماه سال ۱۳۸۶ نیز بر لزوم اجتناب از این گناه بزرگ تأکید و به ضرورت امر به معروف و نهی از منکر توسط آحاد مردم عزیز توصیه فرمودند. در دین مبین اسلام و بر اساس دستورات ائمه معصومین، رعایت یک الگو و سطح مصرفی در خور شأن و شخصیت خانواده پذیرفته شده و مورد تشویق قرار گرفته است. در ادبیات علم اقتصاد نیز مصرف در حد اعتدال و بالای

خط فقر یک امر پذیرفته شده و معقول است. برخورداری از امکاناتی نظیر یک مسکن متعارف، آب و غذای سالم و کافی، پوشاک مناسب و کافی به اندازه شأن و منزلت یک مسلمان امری پسندیده و واجب است (کلانتری، ۱۳۸۷).

در مقابل اسراف پدیده‌ای منکر و مطرود است. اسراف به سطحی از مصرف اطلاق می‌شود که انسان فراتر از نیاز معقول و در شأن خود مصرف کند و یا از کالاها و خدمات استفاده کامل را نبرد. اینها هر دو حیف و میل محسوب می‌شوند. متأسفانه در دوره رژیم طاغوت الگویی از مصرف در سطح جامعه شکل داده شد که متأثر از فرهنگ اسراف و تبذیر جامعه غربی بود. در این الگو جوامع کشورهایی چون ما به عنوان بازار هدف در معرض شلیک کالاهای تجملاتی قرار گرفته و هدف اصلی آن اضمحلال تولید در جامعه، باز کردن بازار مصرفی برای تأمین منافع سوداگران غربی بوده است (شیخی، ۱۳۸۸).

از دیدگاه علم اقتصاد این الگو یک الگوی انفجاری و مضر به حال اقتصاد داخلی کشور است که موجب ایجاد عدم تعادل‌های اساسی در بازار کالا و خدمات می‌شود. فراتر از توان تولید داخل و تأمین برای تولیدکننده‌های بیگانه است و موجب شکاف بین تقاضا و عرضه شده و تورم را به شدت تشدید می‌کند. (خداداد کاشی، ۱۳۸۸). در واقع مصرف‌کننده ایرانی با این الگوی رفتاری خود و با دست خود موجب عدم تعادل و تورم می‌شود. در واقع و بدون تردید یکی از عوامل ریشه‌ای تورم همین پدیده است. جنبه دیگر نابسامانی در مصرف، عدم بهره‌وری کافی از کالاها و خدماتی است که درست و به اندازه انتخاب و خریداری شده‌اند. الگوی مصرفی کاذب ویژگی‌هایی دارد که عبارتند از: (شیخی، ۱۳۸۸)

۱- اسراف و تبذیر در تقاضا، خرید و مصرف کالاها و خدمات، پیش از نیاز حقیقی که گاه موجب اتلاف سرمایه و ایجاد ضایعات مواد مصرفی به ویژه مواد غذایی و محصولات کشاورزی می‌شود.

۲- خرید و مصرف کالاها و خدمات غیرضروری و بدون اولویت

۳- تقاضا و مصرف کالاها و خدمات در غیر زمان ضروری و طبیعی آن که موجب تکانه (شوک) به بازار و ایجاد جهش‌های قیمتی می‌شود که باز به دلیل ناآشنایی با روش‌های

نگهداری موجب اتلاف و سبب ضایعات می‌شود.

۴- تقاضا و مصرف کالا و خدمات در مکان و جای نامناسب برای در دسترس قرار گرفتن که باز موجب تکانه به بازار و جهش‌های قیمتی در بازارهایی می‌شود که واقعاً به دور از انتظار است.

۵- تقاضا و مصرف کالاها و خدمات به صورت جایگزین، در صورتی که می‌توان با انتخاب یک جایگزین مناسب در مصرف صرفه‌جویی نمود، مثل استفاده از وسایل نقلیه عمومی به جای استفاده از خودروهای شخصی و مصرف بنزین

۶- ضعف فرهنگ مشارکت در مصرف و حاکمیت خصلت فردگرایی و خودمحوری باید توجه نمود که شرکت دادن دیگران در مصرف کالاها و خدمات باعث صرفه‌جویی شدید و افزایش کارایی هزینه می‌شود و به علاوه این عمل پسندیده از نظر اسلام ثواب عظیمی دارد. نکته‌ای که باید تذکر داده شود، این است که اقتصاد ما به دو نیروی متضاد و ویران‌کننده با چهار ویژگی دست به گریبان است که عبارتند از:

۱- ضعف بنیان‌های تولید

۲- پایین بودن متوسط بهره‌وری نیروی انسانی

۳- ولع مصرف و زیادروی که یک سم کشنده برای این اقتصاد است

۴- قابل قبول نبودن سطح فرهنگ مشارکت و هماهنگی مردم با دولت

این چهار ویژگی متضاد موجب افت و کندی موتور اقتصاد است که هر کدام از آنها این پیکر ضعیف اقتصاد را به سوی می‌کشند و اجازه نمی‌دهند تا این سامانه با بصیرت هدایت و تدبیر شود. بنابراین آسیب‌پذیری در برابر بلاهای داخلی و خارجی برای اقتصاد امری عادی می‌شود (حجت‌زاده، ۱۳۸۳، سبحانی، ۱۳۸۸).

بر این اساس باید گفت که تقویت بنیه اقتصاد دو راه دارد؛ یکی افزایش تولید و دیگری بهینه‌سازی مصرف. بنابراین نمی‌توان تنها با فشار به عوامل و نهادهای تولید و افزایش تولید، رشد واقعی را تجربه نمود. زیرا در هر مقطع زمانی ظرفیت اقتصاد با محدودیت‌های خاصی مواجه است و توان عوامل بیش از آن تحلیل می‌رود. راه دوم بهینه‌سازی و کاهش مصرف

غیرضروری است. با کاهش مصرف غیرضروری نرخ پس‌انداز و به تبع آن نرخ سرمایه‌گذاری افزایش خواهد یافت و زمینه مساعدی برای رشد بیشتر اقتصادی فراهم می‌شود. برای تولید مازاد تقاضای داخلی باید بازارهای صادراتی را هدف‌گذاری کرد.

نظریه افزایش افسار گسیخته مصرف داخلی به منظور تقویت تولید در کشور ما - که نظام تولید دچار اختلال است - نظریه‌ای غلط است.

ملاحظه می‌شود که طبیب اقتصاد ما تنها دولت نیست، این ما هستیم که طبیب اقتصاد خودمان بوده و باید با تنظیم مصرف، اقتصاد را تقویت کنیم. ماییم که با این رفتار اصلاح شده، تورم را پایین خواهیم آورد. اگر با اصلاح رفتار اقتصادی در سطح خانواده شروع کنیم، سریع‌تر به سر منزل مقصود یعنی اصلاح اقتصاد در سطح کلان و ملی خواهیم رسید.

یکی از مبانی بحث اصلاح الگوی مصرف توجه به این نکته است که دین اسلام مشکلی با رفاه و زندگی خوب ندارد. یکی از اهداف نظام اقتصادی اسلام نیز تحقق رفاه عمومی در جامعه است. قرآن کریم در این باره می‌فرماید:

﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾

ای پیامبر بگو زیورهایی را که خدا برای بندگانش پدید آورده و روزی‌های پاکیزه را چه کسی حرام گردانیده؟ بگو این نعمت‌ها در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده‌اند و روز قیامت نیز خاص آنان است. این‌گونه ما آیات را برای گروهی که می‌دانند، به روشنی بیان می‌کنیم. (الاعراف آیه ۳۲)

برای تحقق این هدف راهکارهای فردی و اجتماعی نیز در نظر گرفته شده است که در جای خود قابل طرح است. بنابراین، داشتن ثروت و سرمایه و به‌کارگیری آن هم‌سو با تعالی و رشد معنوی انسان‌ها، نه تنها مذموم نیست، بلکه مورد تشویق دین اسلام نیز هست. یکی دیگر از

مبانی اصلاح الگوی مصرف از نگاه اقتصاد اسلامی، توجه به نگرش این مکتب به مسئله مالکیت است (فراهانی فرد، ۱۳۸۸، بهاروند، ۱۳۸۶). در اقتصاد اسلامی، مالکیت منابع طبیعی برای دولت در نظر گرفته شده و هدف از این تشریح بر اساس آنچه از آیات قرآن و روایات فهمیده می‌شود، این است که همگان از منافع آن‌ها بهره ببرند و این اموال در انحصار گروه خاصی درنیاید. از طرفی اگرچه در این نظام، مالکیت خصوصی امضا شده و بر اهمیت و احترام آن تأکید فراوان شده است، اما نوع نگاه به مالکیت در اسلام متفاوت از مکاتب لیبرالیستی است. در دین اسلام، مالکیت همه اموال در اصل برای خداوند است و این اموال از جانب خداوند متعال برای استفاده افراد بشر جهت دسترسی به سعادت و کمال خود در اختیار آنان قرار داده شده است. به همین دلیل، مالک اصلی، یعنی خداوند، تنها مصارفی را تجویز کرده است که در راستای تحقق این هدف باشد. دیدگاه مالکیت فردی و آزادی مطلق در مکاتب لیبرال، اجازه هر نوع تصرفی را در اموال خصوصی فرد اعطا می‌کند. کسی که کالایی دارد، می‌تواند آن را به مصرف برساند یا به دیگری ببخشد یا آن را دور بریزد و حتی در نگهداری آن تفریط کند. وی از این نظر قابل سرزنش نیست، زیرا در اموال خودش تصرف کرده است. این در حالی است که بر اساس نگاه خدا مالکی، از بین بردن مال باارزش جایز نیست و اسراف و تبذیر در آن روا نیست. به‌علاوه در این اموال برای دیگران نیز حقوقی در نظر گرفته شده است که فرد باید آن را با عنوان خمس و زکات و حق معلوم بپردازد؛ ﴿وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ﴾ با در نظر گرفتن این دو مبنا می‌توان چنین نتیجه گرفت که فرد مسلمانی که در جامعه‌ای اسلامی زندگی می‌کند، باید بتواند زندگی مرفهی داشته باشد. داشتن مسکن مناسب، لباس خوب و خوراکی که نیازهای بدن او را تأمین کند، از حقوق او است. چنین فردی موظف است مایحتاج خود و خانواده‌اش را تأمین کند. او طبق آموزه‌های دینی به ایجاد رفاه برای خانواده نیز تشویق شده است، اما با همه این‌ها، مصرف برای او هدف نیست، بلکه تنها وسیله‌ای است برای سعادتش. او به عنوان خلیفه خداوند و امانتدار او هیچگاه اموالی را که در اختیار دارد، از بین نمی‌برد و اسراف و تبذیر نمی‌کند. مرفه شدن، او را به تجمل‌گرایی و تشریفات وادار نمی‌کند و

از همه مهم‌تر برخورداری از این نعمت‌ها او را از یاد خداوند باز نمی‌دارد. او راضی نمی‌شود خود درناز و نعمت باشد و هم‌نوعانش در فقر و مسکنت به سر ببرند (همان منبع).
سابقه بررسی وضعیت مصرف انرژی در کمیته امداد امام خمینی (ره) به بررسی سازمان ملی بهره‌وری ایران بر می‌گردد. در این بررسی تعداد ۵۰ ساختمان امداد مورد بررسی قرار گرفت و میزان مصرف ۶ ماهه اول ۸۷ با ۶ ماهه اول سال ۸۶ مورد مقایسه قرار گرفت. نتایج نشان می‌دهد که از بین تعداد ۳۰ دستگاه مختلف، کمیته امداد رتبه ششم را به لحاظ کاهش سطح مصرف برخوردار بوده و توانسته است ۲۰ درصد کاهش مصرف داشته باشد. (سازمان بهره‌وری ایران، ۱۳۸۷)

مواد و روش‌ها

به منظور دستیابی به اهداف مورد نظر در این مطالعه از داده‌های آماری در بخش‌های مصرف هزینه اداری- عملیاتی در سطح تمامی واحدهای کمیته امداد و شاخه‌های استان کردستان استفاده گردیده است. در رابطه با نحوه رسیدگی و پاسخ به درخواست‌های مددجویی در هر یک از شاخه‌ها به‌طور متوسط تعداد ۴۰ نامه در سرفصل‌های مختلف در دوره زمانی ۶ ماهه مورد بررسی قرار گرفتند. در این مدت راهکارهای اجرایی متعددی در هر یک از بخش‌ها و برنامه‌ها اجرا شد که برای نمونه راهکارهای بخش انرژی در جداول زیر ارائه می‌گردد:

جدول (۱): راهکارهای اجرایی بخش انرژی

راهکارهای اجرایی	موضوع	ردیف
جایگزینی لامپ‌های کم مصرف به جای لامپ‌های پر مصرف رشته‌ای	بخش برق	۱
حذف نورافکن‌های اضافه در محوطه‌ها		۲
تنظیم برنامه زمان‌بندی جهت تمیز کردن لامپ‌ها به منظور کاستن بازده انرژی		۳
عدم استفاده از وسایل برقی در ساعات اوج مصرف		۴
خاموش کردن لامپ‌های اضافه و بلااستفاده		۵
خودداری و یا کاهش استفاده غیرضروری از وسایل برقی پرمصرف		۶
استقرار تابلوی خازن برق جهت کاهش مصرف		۷
خاموش کردن موتورخانه در غیر ساعات اداری و تعطیلات		۸
تفکیک کنتور برق به تعداد واحدهای اداره کل به منظور عدم محاسبه تصاعدی هزینه برق		۹
نصب تایمر جهت خاموش شدن اتوماتیک چراغ‌های پارکینگ		۱۰

جدول (۲): راهکارهای اجرایی بخش گاز، گازوییل و بنزین

راهکارهای اجرایی	موضوع	ردیف
کنترل و تنظیم مستمر موتورخانه‌های گرمایشی	گاز	۱
دوجداره کردن پنجره‌ها جهت جلوگیری از هدر رفتن انرژی		۲
نصب درزگیر بر روی پنجره‌ها جهت جلوگیری از اتلاف انرژی		۳
نصب پرده‌های ضخیم در تمامی اتاق‌ها به منظور کاهش برون رفت حرارتی در فصل سرما		۴
نصب درب دوم برای ورودی ساختمان اصلی		۵
عایق کاری تمامی لوله‌های تأسیساتی و منابع دوجداره و انبساط		۶
بستن دریچه کانال کولرها در زمان شروع فصل سرما		۷
خودداری از باز نمودن پنجره‌ها به منظور جلوگیری از هدر رفتن گرما		۸
خاموش کردن موتورخانه در غیر ساعات اداری و تعطیلات		۹
گاز سوز نمودن اغلب خودروهای موجود	خودروها و ماشین آلات	۱
نظارت بر انجام تعمیرات خودروها دراستفاده از قطعات یدکی بادوام و تعمیر آنها		۲
نظارت بر استفاده خودروها در خارج از وقت اداری		۳
گرفتن تعهد و ضمانت در هنگام تحویل خودرو با هدف دقت در نگهداری خودرو		۴
جلوگیری از اعزام تک نفره کارکنان به مأموریت اداری توسط خودروهای اداری		۵
نظارت نامحسوس بر حمل و نقل		۶

راهکارهای اجرایی	موضوع	ردیف
عدم خرید اموال غیر ضرور، تجهیزات بی دوام تشریفاتی و لوکس	اموال، تجهیزات و فضای فیزیکی	۱
انجام تعمیرات به موقع اموال و تجهیزات		۲
استفاده از مصالح با دوام در زمینه‌های فضای موجود یا ساخت فضای جدید		۳
ثبت پیگیری دقیق وضعیت تمامی اموال و تعمیرات انجام شده		۴
لامپ‌های راهروها، پارکینگ‌ها، انبارها به ویژه در ساعاتی که رفت و آمد به حداقل می‌رسد تنها در حد رعایت ضوابط ایمنی روشن گردند و لامپ‌های زائد خاموش شوند.		۵
به نیروها به ویژه نیروهای خدماتی تذکر داده شود قبل از ترک محل، درب و پنجره سرویس‌های بهداشتی، آشپزخانه و اتاق‌ها بسته شود و سیستم‌های گرمایشی اضافی نظیر شوفاژ آشپزخانه و راهروها را خاموش نمایند.		۶
مسئولان و سرپرستان قبل از ترک محل از خاموش بودن سیستم رایانه، پرینتر و دستگاه‌های تکثیر مطمئن شوند.		۷
از روشن کردن تمام محیط کار به یک میزان صرفه‌جویی گردد		۸
قراردادن میزها در جای مناسب و متناسب با تنظیم سطح کار در فضای اداری به منظور استفاده حداکثری از نور طبیعی		۹
تعویض پوشال‌های کولر و سرویس‌دهی پیش از فصل گرما		۱۰
بعد از پایان ساعات تردد، بازدید لازم را از فضاهای اداری به عمل آورده و در صورت خالی بودن، نسبت به خاموش کردن روشنایی اضافی اقدام نمایند.		۱۱

در هریک از بخش‌ها ابتدا درصد تغییرات محاسبه و سپس مقادیر حاصله با اهداف کمی تعیین شده مقایسه گردید. همچنین شاخص‌های مورد استفاده و نحوه محاسبه آنها به صورت ذیل می‌باشد:

۱- کاهش مصرف انرژی در بخش‌های آب، برق، گاز، گازوئیل و بنزین (بر حسب ریال و به قیمت ثابت سال ۱۳۸۷)

۲- مدت رسیدگی و اقدام به درخواست‌های مددجویی (بر حسب روز)

۳- مدت رسیدگی و پاسخ به نامه‌های اداری (بر حسب روز)

۴- شاخص بهره‌وری نیروی انسانی

حجم خدمات

تعداد نیروهای ثابت

۵- شاخص نسبت هزینه‌های اداری عملیاتی به حجم خدمات

هزینه‌های اداری عملیاتی

حجم خدمات

یافته‌ها و نتیجه‌گیری

طی دوره ۶ ماهه اول ۱۳۸۸ شیوه‌های اجرایی متعددی در هریک از بخش‌های هدف به اجرا درآمد که نتایج آن در جدول (۱) ارائه شده است.

الف) کاهش مصرف انرژی:

در ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۸ در مقایسه با ۶ ماهه اول سال ۸۷ مصرف برق به میزان ۲۱ درصد کاهش یافته است. گاز به میزان ۱۳ درصد و بنزین به میزان ۴ درصد کاهش داشته است، اما مصرف آب، ۳ درصد افزایش نشان می‌دهد. اهداف کمی هر یک از برنامه‌های مذکور به ترتیب ۱۵ درصد، ۱۰ درصد، ۱۰ درصد و ۱۰ درصد می‌باشد که در برنامه مصرف برق و گاز از اهداف پیش‌بینی شده جلو بوده، اما در بخش مصرف بنزین و آب اهداف تحقق پیدا نکرده است.

ب) کاهش زمان رسیدگی و اقدام به درخواست‌های مددجویی:

با توجه به اهمیت پاسخ سریع و به موقع به مددجویان براساس رسالت امداد و ماهیت رسیدگی به نیازمندی‌های معیشتی افراد، این برنامه مورد نظر قرار گرفت. در ۶ ماهه اول ۱۳۸۷، متوسط زمان پاسخ ۳۰ روز بوده که در ۶ ماهه اول ۱۳۸۸ به ۲۲ روز رسیده است به عبارتی دیگر با ۲۶ درصد کاهش زمان پاسخ به درخواست‌های مددجویی روبرو بوده‌ایم. هدف تعیین شده در این برنامه کاهش ۳۰ درصدی (پاسخ در ۲۰ روز) بود که هنوز ۴ درصد تا رسیدن به هدف فاصله وجود دارد.

ج) کاهش زمان پاسخ به نامه های اداری:

این برنامه با توجه به تسریع فعالیت‌های امداد و جریان عملیات اجرایی از اهمیت قابل توجهی برخوردار است که برحسب روز احصاء گردید. در ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۷ متوسط زمان پاسخگویی به نامه های اداری ۴ روز بوده که در ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۸ به ۳ روز (۲۵ درصد) کاهش یافته است. هدف کمی این برنامه ۵۰ درصد بوده که به ۲ روز کاهش پیدا کند، بنابر این ۲۵ درصد از هدف برنامه عقب هستیم.

د) افزایش بهره‌وری نیروی انسانی:

بهره‌وری نیروی انسانی یکی از مهمترین شاخص‌های بهبود عملکرد سازمان است و سنجش دوره‌ای آن می‌تواند تأثیر قابل توجهی در برنامه‌ریزی سازمانی و الگوی مصرف و هزینه و زمان داشته باشد.

در ۶ ماهه اول سال ۸۷، این شاخص ۶۸۰ بوده است که در ۶ ماهه دوم سال ۸۸، به ۷۰۱ رسیده است و ۳ درصد بهبود داشته‌ایم. هدف کمی این برنامه ۵ درصد برای ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۸ بوده است که ۲ درصد از برنامه فاصله وجود دارد.

ه) کاهش شاخص نسبت هزینه‌های اداری عملیاتی به حجم خدمات:

این برنامه با توجه به استانداردهای سازمان و اهداف پیش‌بینی شده در نظام‌های طرح تحول امداد به منظور ارتقا سطح کیفی خدمات تدوین شده است. شاخص مورد نظر در ۶ ماهه اول سال ۸۷، ۳۶۵/۵۰۰ ریال بود که این مبلغ در ۶ ماهه اول سال ۱۳۸۸ به ۳۵۷/۱۴۰

ریال رسید (۲/۳ درصد کاهش). البته هدف برنامه، کاهش شاخص به مقدار ۵ درصد بوده که نزدیک به ۳ درصد به لحاظ عملیاتی عقب هستیم.

جدول (۳): نتایج حاصل از برنامه‌ها بر اساس شاخص‌های کمی

ردیف	عنوان برنامه	واحد سنجش	نتایج حاصل از اجرای برنامه	اهداف کمی شش ماهه نخست سال ۸۸	میزان صرفه جویی در مقایسه تطبیقی شش ماهه سال ۸۷ به ۸۸ (درصد تغییرات)
۱	مصرف برق	ریال (به قیمت ثابت)	کاهش مصرف	کاهش به میزان ۱۵ درصد	۲۱ درصد کاهش
۲	مصرف گاز	ریال (به قیمت ثابت)	کاهش مصرف	کاهش ۱۰ درصدی	۱۳ درصد کاهش
۳	مصرف آب	ریال (به قیمت ثابت)	کاهش مصرف	کاهش ۱۰ درصدی	۳ درصد افزایش
۴	مصرف بنزین	ریال (به قیمت ثابت)	کاهش مصرف	کاهش ۱۰ درصدی	۴ درصد کاهش
۵	مدت رسیدگی به درخواست‌های مددجویی	روز	کاهش زمان	کاهش ۲۰ درصدی	۳۰ درصد کاهش
۶	پاسخ به درخواست‌های مددجویی	روز	کاهش زمان	کاهش ۳۰ درصدی	۲۶ درصد کاهش
۷	اقدام (پاسخ) در خصوص نامه‌های اداری دریافت شده	روز	کاهش زمان	کاهش ۵۰ درصدی	۲۵ درصد کاهش

۳ درصد افزایش	کاهش ۵درصدی	افزایش بهره‌وری	حجم خدمات تعداد نیروهای ثابت	بهره‌وری نیروی انسانی	۸
۲/۳ درصد کاهش	کاهش ۵درصدی	کاهش شاخص	هزینه‌های اداری عملیاتی حجم خدمات ارائه شده	شاخص نسبت هزینه های اداری عملیاتی به حجم خدمت	۹

نتایج این بررسی نشان داد که در کمیته امداد امام خمینی(ره) استان کردستان در ۶ ماه اول سال ۱۳۸۸ در مقایسه با مدت مشابه سال ۱۳۸۷ مصرف برق، گاز و بنزین کاهش و مصرف آب افزایش نشان می دهد. این نتیجه با توجه به راهکارهای اجرایی اتخاذ شده در هر یک از بخش‌ها قابل انتظار است. در بخش برق راهکارهای گسترده‌ای نظیر: جایگزینی لامپ‌های کم مصرف، حذف نورافکن‌های اضافه، عدم استفاده از وسایل برقی در ساعات اوج مصرف، خاموش کردن لامپ های اضافه، اجرایی شده است. راهکارهای بخش سوخت شامل مواردی نظیر: دوجداره کردن پنجره ها در بخشی از ساختمان‌ها، نصب درزگیر، بستن دریچه کانال کولرها، دوگانه سوز کردن سیستم گرمایشی ساختمانها، فرهنگ سازی و .... می‌باشد. اما راهکارهای بخش آب به نسبت ضعیف بوده و نیازمند استفاده از شیرآلات مرغوب و پدالی کردن شیرهای آب و یا استفاده از شیر آلات هوشمند می‌باشد. همچنین شاید فرهنگ سازی در زمینه مصرف بهینه آب نتوانسته است مؤثر باشد.

در بخش رسیدگی و اقدام به درخواست های مددجویی در دوره مورد بررسی کاهش زمان به میزان ۳۰ درصد وجود دارد که البته اعتبار این یافته منوط به تکرار مطالعه در نمونه آماری

بزرگتری می‌باشد اما به هر جهت این یافته نشان می‌دهد که رسیدگی و اقدام به درخواست‌های مددجویی در هریک از بخش‌های اصلی شامل: حمایت، اشتغال، مسکن و فرهنگی به لحاظ مدت زمان نیازمند استاندارد سازی بوده و به نظر می‌رسد که این کار بتواند موجب بهینه سازی زمان ارائه خدمات به مددجویان شود. البته بخش مربوط به گردش نامه‌های اداری هم بررسی شد که کاهش به میزان ۲۵ درصد را نشان داد و شاید این تغییر یکی از دلایل کاهش زمان رسیدگی و اقدام به درخواست‌های مددجویی باشد.

نتایج نشان داد که شاخص بهره‌وری نیروی انسانی که بر اساس نسبت حجم خدمات به تعداد نیروهای ثابت به دست آمده بود به میزان ۱۲ درصد افزایش نشان می‌دهد. این نتیجه به خوبی نشان می‌دهد که با وجود ثابت بودن نیروها، حجم خدمات افزایش پیدا کرده است. شاخص بهره‌وری نیروی انسانی به صورت کمی محاسبه شده و اصولاً نمی‌توان در رابطه با مهارت‌های نیروی انسانی و کیفیت خدمات قضاوت نمود، اما افزایش تجربه کارکنان و افزایش ساعات کاری آنان را می‌توان از علل این تغییر برشمرد. واضح است که برخورداری از روحیه امدادی توانسته است این چنین کارکنان امداد را برانگیخته و سطح خدمات را افزایش دهد، با این حال برقراری تناسب بین حجم خدمات و تعداد نیروها ضروری بوده و به عنوان یک نیاز باید به طور جدی به این مهم توجه شود. از سوی دیگر تعریف ضوابط و شرح خدمات مبتنی بر تغییر فعالیت‌ها و نیازهای متنوع مددجویان نیز ضروری است.

نسبت هزینه‌های اداری عملیاتی به حجم خدمات از دیگر شاخص‌ها بوده و این بررسی نشان می‌دهد که در ۶ ماهه دوم سال ۱۳۸۸ به نسبت مدت مشابه سال ۱۳۸۷ به میزان ۹ درصد کاهش اتفاق افتاده است. پایین بودن این شاخص همواره به عنوان یکی از وجوه بارز امداد در مقایسه با سایر دستگاه‌های دولتی شناخته شده و مزیت آن را در ارائه خدمات به عنوان معین دولت در داخل و نماینده نظام در خارج از کشور آشکار می‌سازد. پایین بودن نسبت هزینه‌های اداری عملیاتی مطابق با ماهیت یک دستگاه غیردولتی است و مصداق رعایت الگوی بهینه مصرف منابع در آن می‌باشد.

پیشنادهای سیاستی و اجرایی

۱- با توجه به نتایج این بررسی مبنی بر تأثیر راهکارهای اجرایی در کاهش مصرف انرژی، پیشنهاد می شود به منظور بهره گیری بیشتر از این ظرفیت، شیوه های اجرایی مربوط، با اتخاذ سازوکارهای نهادی لازم ادامه داشته باشد. بر همین اساس برای اجرای بعضی از راهکارها و شیوه ها نیازمندی هایی در سطح واحدهای اداری امداد مشاهده می شود که لازم است نسبت به رفع آن برنامه ریزی و اقدام گردد. در این خصوص مصرف بهینه آب و استفاده از تجهیزات مرغوب تر و ارتقاء فرهنگ سازمانی نیازمند توجه جدی تر است.

۲- به منظور تشویق واحدهای اجرایی در مصرف بهینه انرژی پیشنهاد می شود که هزینه های صرفه جویی شده به عنوان اعتبار عملیاتی در اختیار آن واحد قرار گیرد تا در زمینه های مربوط هزینه نماید.

۳- با توجه به نتایج این بررسی و رسالت کمیته امداد امام خمینی (ره) و ماهیت این نهاد به نظر می رسد که رسیدگی و اقدام به درخواست های مددجویی در هر یک از بخش های حمایت، اشتغال، مسکن و فرهنگی به لحاظ زمان نیازمند استاندارد سازی بوده و این مهم خود مستلزم دو برنامه «کارسنجی» و «اصلاح فرایندها» است که یقیناً آثار آن می تواند موجب بهینه سازی مدت زمان ارائه خدمات به محرومان شود.

۴- با وجود ثابت بودن تعداد نیروها، حجم خدمات افزایش پیدا کرده است به عبارت دیگر شاخص بهره وری نیروی انسانی در دوره مورد بررسی، افزایش نشان می دهد. می توان استدلال نمود که بخشی از این افزایش ناشی از ارتقاء تجربه و مهارت کارکنان بوده، اما بخش دیگر قطعاً ناشی از افزایش تعداد ساعات کاری است. هرچند که برنامه ریزی برای ارتقاء مهارت های کارکنان از طریق آموزش قطعاً مورد تأکید است، اما در کنار ارتقاء فرهنگ امدادگری و ایجاد سیستم های تشویقی با «رویکرد کارآمدی» نیز لازم است مسئولان امداد در خصوص برقراری تناسب بین حجم خدمات و تعداد کارکنان

اهتمام جدی داشته باشند. این امر با توجه به افزایش تنوع روز افزون نیازمندی‌های مددجویان و پیچیده‌تر شدن لایه‌های فقر و محرومیت اهمیت خاصی دارد.

۵- یکی از پیش‌فرضها و انتظارات از کمیته امداد امام خمینی (ره) پایین بودن سرانه هزینه‌های اداری عملیاتی در واحد خدمت است که نتایج بررسی حاضر این پیش‌فرض را تأیید نمود. این شاخص به عنوان یکی از وجوه بارز امداد به عنوان یک دستگاه غیر دولتی در مقایسه با سایر دستگاه‌ها مطرح است و به خوبی نشان می‌دهد که بیش از هر دستگاه دیگری می‌تواند پاسخگوی منویات مقام معظم رهبری در رعایت الگوی صحیح مصرف منابع باشد. در این زمینه پیشنهاد می‌شود ظرفیت‌های موجود بیشتر شناسایی و به کار گرفته شود.

منابع:

- ۱- بهاروندی، احمد. "پژوهشی پیرامون الگوی مصرف مورد نظر در نظام اقتصادی اسلام"، نشریه راهبرد، شماره ۱۲، ۱۳۸۶.
- ۲- حجت زاده، عالییه. الگوی مصرف خانواده نیازمند تجدید نظر است، نشریه قدس، ۱۳۸۳/۱/۱۹.
- ۳- خداداد کاشی، فرهاد. "الگوی مصرف حاکم در جامعه، نشریه بررسی‌های بازرگانی"، شماره ۱۲۹، ۱۳۸۸.
- ۴- سازمان ملی بهره‌وری ایران. "خلاصه گزارش فاز اول بخشنامه معاون اول ریاست جمهوری در مورد بهینه‌سازی انرژی در ساختمان‌های دولتی و عمومی"، دفتر مطالعات و بهره‌وری انرژی، (ارسالی در نامه‌ای رسمی به شورای محترم مرکزی کمیته امداد امام خمینی (ره)، شماره ۱۰۳/۶۷۶۲۰ تاریخ ۱۳۸۸/۱/۱۰.
- ۵- سبحانی، حسن. مرکز هم‌اندیشی استادان و نخبگان دانشگاهی، گفتگوی ویژه، ۱۳۸۸، قابل دسترس: www.hamandishi.net/index.php.
- ۶- شیخی، عبدالمجید. روزنامه ایران، یکشنبه تاریخ ۱۳۸۸/۱/۱۶.

۷- صدقی‌نیا، محمدحسن. الگوی مصرف و جایگاه عملی آن، نشریه ابزار اقتصادی تاریخ
.۷۸/۴/۱۳

۸- فراهانی‌فرد، سعید. "الگوی مصرف در اقتصاد اسلامی"، قابل دسترس در سایت:
www.saipaonline.com/view-6638. ۱۳۸۸.

۹- کمیته امداد امام خمینی(ره). گزارش عملکرد سال ۱۳۸۷، معاونت برنامه ریزی و امور
مجلس، ۱۳۸۷.

۱۰- کمیته امداد امام خمینی(ره). اسناد راهبردی مصوب شورای مرکزی، ۱۳۸۶.

